

Ebû Hayyân ve *el-Bahru'l-Muhît* Adlı Tefsîri¹

H. İbrahim Kocabiyik
Dr. Öğr. Görevlisi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Uşak
ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

Geliş Tarihi: 26-06-2019 Kabul Tarihi: 22-08-2019

Öz

Ebû Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş beldesinde 654/1256 yılında dünyaya gelmiştir. Gramer, lügat, edebiyat, tefsir, kıraat, tarih, fıkıh, hadis gibi ilimleri yirmi beş yaşına kadar memleketinde tahsil etmiştir. Daha sonra doğup büyüdüğü yerden ayrıлып bazı ülkelere ilim tahsili için seyahatler yaptıktan sonra Mısır'a yerleşip orada 745/1345 yılında vefât etmiştir. Mısır'da dönemin ileri gelen âlimlerinden dersler alarak iyi bir şekilde kendisini yetiştiren Ebû Hayyân, daha sonra Arap dili belâgatı, tefsir, fıkıh gibi alanlarda söz sahibi olan âlimlerden olmuştur. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*'i 57 yaşında yazmaya başlamış ve yaklaşık on sekiz yılda tamamlamıştır. Arap belâgatı alanında önemli bir yere sahip olan bu eser, nahiv, sarf, lugat, lehçeler ve kıraatler gibi konular açısından da çok zengin veriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hayyân, Mısır, *el-Bahru'l-Muhît*, belâgat.

Abû Hayyân and His Work Called as “*al-Bahru'l-Muhît*”

H. İbrahim Kocabiyik
PhD., Predector, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey
ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

Arrival date: 26-06-2019 Acceptance date: 22-08-2019

Abstract

Ebû Hayyân was born in 654/1256 at Matahşâraş municipality of the Gharnata city in Andalus Umayyad State. He studied on the sciences such as grammar, linguistics, literature, hermeneutics, recitation, history, İslâmîc law and hadith until his 25 age in his hometown. Later he left the place he was born and he grew up and he traveled to some countries for studying and settled in Egypt and then died there in 745/1345. Ebû Hayyân, who trained well in Egypt by taking courses from his foremost scholars of the time, later became one of the scholars who had a say in these fields. This work, which has an important place in the field of Arabic rhetoric, is very rich in terms of syntax, grammar, linguistics, dialects and recitation.

Key Words: Ebû Hayyân, Egypt, *al-Baru'l-Muhît*, rhetoric

¹Bu makale, yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Belagat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

EBÛ HAYYÂN VE *el-BAHRU'L-MUHÎT* ADLI TEFSİRİ

A. HAYATI

1. Adı

Asıl adı Ebû Hayyân Esiruddin Muhammed el-Endelûsî'dir.² Ebû Hayyân ynaklarda memleketine nisbetle *Endelûsî*,³ doğduğu ve gençliğini geçirdiği yere nisbetle *Gırnâtî*,⁴ ileri seviyede dil bilimcisi olmasına nisbetle *Nahvî*,⁵ büyük dedesine nisbetle *Hayyânî*, babasının memleketine nisbetle *Ceyyânî*,⁶ kabilesine nisbetle *Nifzî*,⁷ çok eser sahibi olmasına nisbetle *Eserî*, Mısır'daki ikametine nisbetle *Mısırî* künye ile zikredilmektedir.

2. Gırnâta ve Çocukluğu

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* adlı eserinin mukaddimesinde doğum yerinin Gırnâta şehrine bağlı Matahşâraş kasabası olduğunu ifade etmektedir.⁸ Çocukluk ve gençlik

dönemlerini Gırnata'da geçirmiş ve bazı sebeplerden dolayı ayrılmak zorunda kalmıştır.⁹ Oradan ayrıldıktan sonra bazı ilim merkezlerine uğradıktan yaklaşık bir sene sonra Mısır'a vardığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bulunduğu yerlerde Arap dili ve edebiyatı, nahiv, sarf, lügat, tefsir, hadis ve diğer dini ilimleri öğrenmede ders alabileceği hocaları bulabilmiştir. O kendisini yetiştirmek için bir taraftan kitap okuyor, öbür taraftan hocalardan ders alıyordu. Kendini yetiştirdikten sonra öğrencilere ders vermeye başlamıştır. O aynı zamanda bir işle meşgul ve ibadetine de düşkün idi. Talebelerinden es-Safedî, hocası hakkında şöyle der: Hocam Ebû Hayyân'ı ne zaman görsem, O'nu ya ders dinlerken, ya kitap okurken, ya kitap yazarken, ya ibadet ederken, ya da bir işle meşgul olurken gördüm.¹⁰

Gırnata'nın yanı sıra Mâleka,¹¹ Belleş,¹² el-Meriye,¹³ Bicâye,¹⁴ Tunus, İskenderiye,

²el-Yemânî 'Abdualbâkî b. 'Abdulmecîd, *İşâratu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. 'Abdulmecîd Diyâb), Riyad 1986, s. 290

³İbn Manzûr (ö. 711/1311), yaz mevsiminin sonunda yapraklanan bitki manasına gelen "ed-Deles" (الدلس) kelimesinin (الْفعل) vezninde gelmiş ve Endülüs (الاندلس) denmiştir. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Mısırî, Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, X, 112; Havasının ılıman, toprağının verimli, suyu tatlı, çeşitli bitkilerin ve hayvanların yetişmesi bakımından Endülüs'ün ikliminin en güzel doğal şartlara sahip olan Şam iklimine benzediğini söylemektedir. Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1968, I, 126; İbnu'l-'Imâd, *Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut t.y., VIII, 251.

⁴Endülüs şehirlerinden biridir. Bu şehirde doğmuş olması ve gençlik dönemini burada geçirmesi sebebiyle bu nisbe ile anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn, *Buġyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luġaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1964, I, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 251.

⁵ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebî 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Zuyûlu'l-'Iber fi Haberi men Gaber*, (Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y. IV, 134; İbn Kâdî İbn Kâdî, Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. Muhsin Ğâd, Matbaatu'n-Nu'man), Bağdat 1984, s. 289; es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 251.

⁶Endülüs Emevî Devleti'nin başşehri olan Kurtuba'nın doğusunda ve yaklaşık 80 km mesafede bir şehirdir.

Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yâkût, Şihâbü'd-Dîn Ebî 'Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut t.y., II, 195.

⁷Berberî bir kabilenin adıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. es-Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât*, I, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 251.

⁸Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelûsî el-Gırnâtî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, I, 16.

⁹el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 580.

¹⁰el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. IV, 303; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 252; eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994. II, 288; ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirün*, nşr. Vehbe Mektebi, Kahire t.y., I, 225.

¹¹Mâleka (مَالِقَة): Endülüs'te tüccarların ve gemilerin çok uğrak verdiği eski bir sahil kentidir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebî 'Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Baġdâdî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, V, 43.

¹²Belleş (بَلْعَش): Mâleka'nın 30km doğusunda ve denize 5km mesafede bulunan Endülüs'ün sahil şehirlerinden biridir. Geniş bilgi için bkz. el-Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, I, 484.

¹³el-Meriye (الْمَرْيَة): Endülüs'ün İlbîre bölgesinde ülkenin doğuya açılan kapısı olarak kabul edilen ve gemilerin uğrak yeri olan büyük bir sahil şehridir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, V, 119.

¹⁴Bicâye (بجاية): Maġrib bölgesinde önceleri küçük bir sahil şehri iken daha sonraları büyük bir yerleşim merkezi olmuştur. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu'cemu'l-Buldân*, I, 339.

Kahire, Dimyât,¹⁵ Mahalle,¹⁶ Tuhurmus,¹⁷ Cîze,¹⁸ Munyetu Benî Husîb,¹⁹ Dişnâ,²⁰ Kınâ,²¹ Kûs,²² Bilbîs,²³ Ayzâb,²⁴ Yenbu‘,²⁵ Eyle²⁶ gibi birçok yerleşim merkezlerinde²⁷ kısa süreli de olsa yaşamıştır.

Saydığımız bu yerlere uğradıktan sonra Mısır’a gelip yerleşmiştir.²⁸ Subkî, oraya hicri 680 yılından önce geldiğini ifade etmektedir.²⁹ Tefsirinin mukaddimesinde de aradığı rahat ve huzuru Mısır’da bulduğunu ve oraya yerleşmeyi kararlaştırdığını ifade etmektedir.³⁰

Ebû Hayyân nerede olursa olsun, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun, hakkı ve hakikati aramış doğru gördüğü bir şeyi yapmaktan kaçınmamıştır. Memleketini terk edip arkasına bakmadan diyar diyar gezip meşhur âlimlerle buluşup onlardan ders alması bunu teyit etmektedir.

3) Mısır’a Yerleşmesi

Ebû Hayyân’ın hayatından bahseden kaynaklar, Mısır’a hangi tarihte geldiğini zikretmemektedir. İbnu’l-Hatîb (ö.776/1374), *el-İhâta* adlı eserinde en-Nehhâs (ö. 698/1298)’tan 688/1289 yılında Sîbeveyh’in

el-Kitâb’ını okuduğunu haber vermektedir.³¹ Bundan anlaşıldığına göre altı yüz seksenler yılında müellifin Mısır’a yerleştiği anlaşılmaktadır.

Ebû Hayyân, Mısır’a geldiğinde ülke Memluk’ler tarafından yönetiliyordu. Devleti yönetenler köle asıllı olmalarından dolayı Arapçada “köle” anlamına gelen “memluk” adıyla isimlendirilmiştir. İzzüddin Aybek tarafından 1250 yılında Mısır’da kurulmuş bir devlettir.³²

1260 yılında Mısır ve batısını Moğol istilasından koruyan Memluk’ler, İslam ilimler tarihi için de emsalsiz bir miras bırakarak parlak bir ilmî harekete sahne olmuştur. Başta sultanlar olmak üzere devlet erkânı adeta medrese yapmada yarışmışlardır. Bu medreselerde görev yapacak müderrisler talebeler ve görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayacak vakıflar yapmışlardır.³³ Nâsiriye, Salâhiye, Kâmiliye, Fâdiliye, Selefiye gibi meşhur medreselerin yanı sıra pek çok mektep ilmin hizmetine sunulmuştur.³⁴ Eğitim-öğretimine büyük önem verilen İslami ilimler, eğitim merkezlerinde ilk sıraya yerleşmiş ve telif hareketleri canlanmıştır.

¹⁵Dimyât (دمياط): Tunus ve Mısır arasında bulunan eski bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, II, 472.

¹⁶Mahalle (المحل): Kahire ve Dimyât arasında bulunan büyük bir yerleşim birimidir. Mısır’da bu isimle isimlendirilmiş birkaç yerleşim merkezi daha vardır. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, V, 63.

¹⁷Tuhurmu (طُهورمُس): Mısır’da bir köyün adıdır. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, IV, 52.

¹⁸Cîze (الجزيرة): Mısır’da Fustât şehrinin batısında bulunan ve ülkenin en güzel beldelerinden biridir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, II, 200.

¹⁹Munyetu Benî Husîb (مُنْيَةُ بَنِي حُصَيْب): Munyetu Ebî Husîb olarak da söylenmektedir. Nil nehrinin doğusunda ve Yukarı Mısır’ın en aşağısında buluna nüfus bakımından kalabalık büyük bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, V, 218.

²⁰Dişnâ (دشنى): Nil’in doğusunda yukarı Mısır bölgesinde bulunan bağ ve bahçeleriyle meşhur bir şehirdir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, II, 456.

²¹Kınâ (قنا): Bu şehrin ismi Kıptiçe bir kelime olup yukarı Mısır bölgesinde bir yerleşim birimidir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, IV, 399.

²²Kûs (قوس): Bu şehrin ismi de Kıptiçe bir kelimedir. Eski tüccarların istasyonlarından olduğu gibi Mısır’ın büyük şehirlerinden biridir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, IV, 413.

²³ Bilbîs (بليبين): Şam yolu üzerinde bir mevkiye olup Mısır’ın şehri olan Fustât’a on fersah mesafede bulunmaktadır. Hicretin 18. veya 19. Yılında Amr b. As tarafından fethedilmiştir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, I, 179.

²⁴Ayzâb (عَيْزَاب): Kızıl deniz kenarında bulunan ve bilhassa Aden’den gelip yukarı Mısır bölgesine giden gemilerin uğrak yeri olan bir liman şehridir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, IV, 171.

²⁵Yenbu‘ (يَنْبُوع): Arabistan’ın Kızıldeniz tarafında bulunan bir yerleşim birimidir. İbn Düreyd ise bu yerleşim merkezi Mekke ile Medine arasında bir mevki dedir demektedir. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, V, 449-450.

²⁶Eyle (أَيْلَة): Kızıldenizin kıyısında Şam tarafında bulunan bir sahil şehridir. Hicaz ile Şam sınırında yer almaktadır. Bkz. el-Hamevî, *el-Mu‘cemu’l-Buldân*, I, 292.

²⁷el-Makkarî, *Nefhu’t-Tib*, II, 560; el-Kettânî, *Fehresu’l-Fehâris*, I, 155.

²⁸Zeydân, Corcî, *Târîhu âdâbi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, Dâru’s-Salâl, Kahire t.y., III, 265.

²⁹es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, İsâ el-Bâbî el-Halebî), Kahire 1964. IX, 277.

³⁰Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 104.

³¹İbnu’l-Hatîb Lisânüddin Ebû Abdillâh Saîd es-Selmânî, *el-İhâta fi Ahbâri Gırnâta*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 45.

³²Ebû Bekr, *Dâiratu’l-Maârifî’l-İslâmiyye*, Merkezûş-Şârikati li’l-İbdâ’ı’l-Fikrî, y.y. 1998, s. 9638-9655.

³³Yiğit İsmail, “Aynî’yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11-12, 1993-1994, İstanbul 1997, s. 27-45.

³⁴Takiyyuddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebu’l-‘Abbâs el-Huseynî, *el-Mevâz ve’l-‘I’tibâr bi’z-Zikri’l-Huffâz ve’l-‘Âsâr*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1972, II, 228.

Ebû Hayyân'ın Mısır'da yaşadığı döneminde Mısır ve Şam bölgesinde meşhur olan müellifler vardı, onlardan bazıları şunlardır: Nahiv âlimi Bahâuddîn İbnu'n-Nehhâs, *el-Elfiyye* adlı eseriyle tanınan gramer, sözlük ve kırâat âlimi İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), muhaddis ve müçtehit âlim İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), görüş ve eleştirileriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine tesir eden selefi âlim Takıyyuddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *Lisânu'l-'Arab* adlı ansiklopedik sözlüğüyle tanınan dil âlimi İbn Manzûr (ö. 711/1311), İslâm bilimlerinin birçok alanında eser vermiş Hanbelî âlimi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Şâfiî âlimi Takıyyüddîn es-Sübki (ö. 756/1355), Arap dili âlimi İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) ve İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sine yazdığı şerhlerle tanınan dil ve fıkıh âlimi Bahâeddin İbn Akîl (ö. 769/1367) gibi âlimler.³⁵

4. Vefatı

Ebû Hayyân, 28 Safer 745/ 11 Temmuz 1345 yılında cumartesi günü ikindi vaktinden sonra Kahire'de Bâbu'l-Bahr'ın kenar semtlerinde bulunan evinde vefat etmiştir. Bir gün sonra Bâbu'n-Nasr'da Süfiye mezarlığına defnedilmiştir. Rabîu'l-Evvel ayında Şam'daki Emevî camiinde gıyabında cenaze namazı kılınmıştır.³⁶ İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429), Berkiye mezarlığına defnedildiğini belirtmektedir.³⁷ el-İsnevî (ö. 772/1370), cumartesi günü safer ayının yirmi yedisinde vefat ettiğini, kabri annesinin kabrinin yanında

olduğu için sık sık ziyaret ettiğini ifade etmektedir.³⁸

B. İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

1. Endülüs ve Mısır'daki İlmî Faaliyetleri

Küçük yaşta kendini ilme veren müellif, kısa sürede kendisini yetiştirmiş ve saygın bir ilim adamı olmayı başarmıştır.³⁹

Çocukluk ve gençlik döneminin başlangıcını memleketinde, geri kalan ömrünü başta Mısır olmak üzere yurtdışında geçirmiştir. Buralarda dönemin ileri gelen âlimlerinden ders alan Müellif, dil ve edebiyatta geniş ve köklü bir bilgiye sahip oldu. Bundan dolayı “emîrî'l-mü'minîn fi'n-nahv” ve “lisâni'l-Arab” gibi takdir ifadeleriyle anılmıştır.⁴⁰ Ayrıca hadis, tefsir, kıraat, tarih gibi ilimlerde de kendisini iyi bir şekilde yetiştirerek, asrının en önde gelen meşhur âlimlerinden biri olmuştur.⁴¹ Sultan el-Kâhir el-Melik en-Nâsır döneminde Kubbetu's-Sultan el-Melik el-Mansûr Camii'ine h. 710 yılında tefsir hocası olarak atanmıştır.⁴² Daha sonra bu görevine ek olarak Fâtîmî camilerinden biri olan el-Ekmar Camii'nde kıraat dersleri hocası olarak görev yapmaya başlamıştır.⁴³ Ebû Hayyân, zeki ve çalışkan öğrencilerine özel ilgi göstermiş, derslerinde kendi eserleri yanında Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını ve İbn Mâlik et-Tâî'nin gramerle ilgili eserlerini de okutmuştur.⁴⁴

es-Safedî, onun için “nahiv ve sarfta dünyanın imamıdır. Arap dilinde dünyanın herhangi bir

³⁵ Abdüh İbrâhîm, *Tetavvuru's-Sahâfeti'l-Mısıriyye*, nşr. Müessesetü Sieli'l-'Arab, y.y., t.y., s. 16-32; el-Hadisî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetu'n-Nahda, Bağdat 1966, s. 37-40.

³⁶ ez-Zehabi, *Zuyûlu'l-'Iber*, IV, 134; el-Kutubî, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1973. IV, 72; es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Thk. Muhammed b. Mahmûd-İbrâhîm b. Süleymân, Franz Steiner Verlag), Wiesbaden 1970, V, 185; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, IX, 279; el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y., I, 220; el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y., II, 250; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmîne*, IV, 310; İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Musteyfi be'de'l-Vâfi*, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 2005, X, 112; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 283; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 538; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, VIII, 254; Bağdatlı İsmail Paşa,

Hediyetu'l-'Arîfin Esmâ'ul-Mu'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1955, II, 153.

³⁷ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 250.

³⁸ el-İsnevî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, I, 219.

³⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 540; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, VIII, 252.

⁴⁰ ez-Zehabi, *Zuyûlu'l-'Iber*, IV, 134; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'n-Nuhât*, s. 289; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 280; Kafes Mahmut, *Ebû Hayyân el-Endelûsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994, s. 82.

⁴¹ İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, VIII, 252.

⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 3; ez-Zehabi, *Zuyûlu'l-'Iber*, IV, 134; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu'n-Nuhât*, s. 290.

⁴³ Takıyyuddîn Ebi'l-'Abbâs Ahmed b. Ali el-Mukrîzî, *el-Hutatu'l-Mukrîziyye*, nşr. Mektebetu's-Sekâfetu'd-Dîniyye, Kahire 1987, II, 278; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, VIII, 253.

⁴⁴ Kafes, “Ebû Hayyân”, *DİA*, X, 152-153.

bölgesinde onunla beraber birini zikretmek mümkün değildir"⁴⁵ der. Ebû Hayyân, sözünde ve yaptığı nakillerde güvenilen, araştırmacı bir âlim idi. Âlimler, insanlar ve talebeler ondan çok istifade ettiler. Kendisi daha hayatta iken es-Sefâkusî, İbn Akîl, Nâzîrî'l-Ceyş, el-İsnevî, Takiyyuddîn es-Subkî, es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), İbn Mektûm gibi öğrencileri, dönemin meşhur hocalardan oldular.⁴⁶ Ayrıca o, Sibeveyhi'nin *el-Kitâb'ı* ve İbn Mâlik'in başta *et-Teshîl* eseri olmak üzere diğer eserlerinin okunmasını teşvik ediyor ve anlaşılması için büyük gayretler sarf ediyordu.⁴⁷

Ebû Hayyân döneminin nahiv, lügat, tefsir, kıraat, hadis, tarih ve edebiyat alanlarında yetkin oluşu; Nahviyyu 'Asrihi ve Luğaviyyihi ve Müfessirihî, İmâmu'n-Nuhât, eş-Şeyhu'l-İmâmu'l-'Allâme, Şeyhu'l-'Arbiyyeti ve'l-Edeb, İmâmu'l-Mufessirîn, Hucetu'l-'Arab, Lisânu'l-'Arab gibi kendisine verilen lakaplardan anlaşılmaktadır.⁴⁸

Mısır ve Şam bölgelerinin üstadı, yaşadığı zamanda Arap dilinin mütehassısı olan el-Yemânî (743/1342), İrab ilmini öğrenmek isteyen kimselerin Ebû Hayyân'a geldiğini⁴⁹ ifade etmektedir.

Ebû Hayyân, tefsir dair temel eseri olan *el-Bahru'l-Muhît'in* mukaddimesinde tefsir için gerekli olan lügat, nahiv, beyân, bedî', hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimleri zikrettikten sonra bu ilimlerin tahsil edilebileceği eserleri ifade etmektedir. Kendi ilmini de hangi hocalardan ders alarak ve hangi kitapları okuyarak tahsil ettiğini şöyle zikreder:

Küçük yaşta Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî'nin bir lügat eseri olan *el-Fasîh* kitabı ile altı Arap şâiri; 'Antere, Tarafe, Zuheyr, 'Alkame, en-Nâbiğa ve İmriu'l-Kays'ın divanlarını ve bunların yanı sıra Efveh el-Evdî'nin dîvânını ezberledim. Ayrıca el-Hamâse kitabının üçte biri ile Habîb b. Evs'in şiirlerinin çoğunu ezberledim.

Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zubeyr es-Sekafî (ö.708/1308)'den Sibeveyh'in *el-Kitâb'ını*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Mâlik

el-Ceyyânî et-Tâî (ö. 672/1274)'nin *Kitâbu Teshîli'l-Fevâid* ve Ebû Hasen Ali b. Mü'min b. 'Usfur el-Hadramî eş-Şübeylî (ö. 669/1270)'nin sarf alanında yazmış olduğu *Kitâbu'l-Memnu'* adlı eserini okudum. Nahvi de bu hocamdan öğrendim.

Beyân ve bedî' ilimleri alanında pek çok eser telif edilmiştir. Bu kitapların kapsadığı bütün bilgileri hocam es-Sâlih Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân en-Nekîb'in tefsirinin başında iki cilt halinde sunmuştur. Tefsirin başında sunulan iki cilt halinde yazılan bu eseri Tunus'da ikamet eden hocam Ebu'l-Hasen Hâzim b. Muhammed b. Hâzim el-Endelusi'den okudum.

Rivâyet etmiş olduğum hadis kitapları: Ebû Nuaym'ın Muslim'e yaptığı *el-Mustahrec*, et-Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemu's-Sağîr*, ed-Dârekutnî'nin *es-Sunen*; ed-Dârimî, et-Tayâlisî ve eş-Şâfiî'nin *el-Musned*; Ebû Dâvûd, en-Nesâî, İbn Mâce, eş-Şâfiî'nin *es-Sunen*; es-Sahîhayn, et-Tirmizî'nin *el-Câmi'* ve benzerleridir.

Fıkıh ilmini İbn binti'l-'Irâkî ismiyle tanınan Alemuddîn Ali b. Ömer el-Ensârî'den *el-Mahsûl* adlı esere yazdığı muhtasarından, ayrıca el-Mahsûl'u ihtisâr yapan 'Alâuddîn Abdurrahmân b. Hattâb el-Bâcî'den, Şemsuddîn Muhammed b. Mahmûd el-İsbahânî'den *Kitâbu'l-Kavâid* kitabını okuyarak öğrendim.

Kıraat-ı seb'a üzerine, Gırnâta'da meşhur adı İbnu't-Tabbbâ' olan Ali b. Muhammed er-Ru'aynî'den; Matahşâreş'de, İbnu'l-Maryûtî olarak tanınan Ali b. Yahâ el-Hemedânî'den sekiz kıraat üzere okudum. Mısır'da İsmail b. Hibetullah b. Ali el-Melîcî'den kıraat-ı seb'ayı okudum.⁵⁰

2. Hocaları

Ebû Hayyân, ilim elde etmek için büyük bir gayret içine girmiş olup ömrünü ve gençliğini bu uğurda vermiştir. Bunu da daima teşviklerini gördüğü hocalarına borçludur.

Müellif, bu bağlamda bizzat kendisi: "Yaklaşık 450 hocadan ders dinledim. Gırnata,

⁴⁵el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, IV, 72; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 175; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, IV, 303; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, X, 112; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, II, 288.

⁴⁶İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, X, 112; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 252; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, II, 289

⁴⁷el-Yemânî, *İşâratu't-Ta'yîn*, s. 291; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, X, 112; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 280; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 252.

⁴⁸el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, IV, 71; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, IX, 276; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 280; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 537.

⁴⁹el-Yemânî, *İşâratu't-Ta'yîn*, s. 290.

⁵⁰Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 14-16

Mâleka, Sebte, Diyâr-ı İfrîkiya, Diyâr-ı Mısır, Hicaz, Irak ve Şam hocalarından icazet aldım.” şeklinde ifade etmektedir.⁵¹ es-Safedî, onu icazetinde 50 civarında hocasının ismini saydığı⁵² zikreder.

3. Talebeleri

Ebû Hayyân çok yönlü bir âlim olması sebebiyle farklı alanlarda es-Sefâkûsî (742/1342), Takiyyuddîn (744/1344), Burhânuddîn (749/1348), Tâcuddîn (749/1348), Şihâbuddîn (749/1348), el-Murâdî (749/1348), Ebu'l-Abbâs (750/1350), Cemâlüddîn es-Sübki (755/1354), es-Semîn (756/1355), Memlükler döneminin meşhur âlimlerinden, aynı zamanda Şafî mezhebinin en önde gelen temsilcisi olan Takiyyuddîn es-Subkî (756/1355), İbn Hişâm (761/1360), İbnü'n-Nakkâş (763/1361), es-Safedî (764/1363), İbn Akîl (769/1367), el-İsnevî (772/1370) gibi pek çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı ilim sahasında söz sahibi meşhur âlimlerden olup, ilmin çeşitli alanlarında eserler verdiler.

C. ESERLERİ

Ebû Hayyân, çok yönlü bir âlim olmasından dolayı pek çok alanda eserler telif etmiştir. Arap dili ve edebiyatı, kıraat, tefsir, fıkıh, nahiv, şiir vb. alanlarda muhteviyatı ve çeşitleri bakımından göz dolduran büyük bir servet bırakmıştır.

Eserlerinin bazıları: *Hulâsatu't-Tibyân fî İlmey el-Bedî' ve'l-Beyân, İthâfu'l-Erîb bimâ fî'l-Kur'ân mine'l-Garîb, et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi't-Teshîl, İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-Arab, el-İrtidâ fî'l-Fark beyne'd-Dâd ve'z-Zâ, Neḫhatu'l-Misk fî Sîreti't-Turk, et-Tezkire, eş-Şizâ fî Mes'eleti Kezâ, eş-Şezere, Ğâyetu'l-İhsân fî İlmi'l-Lisân, en-Nuketu'l-Hisân, el-Fasl fî Ahkâmi'l-Fasl, el-Lemha, Nihâyetu'l-İ'râb fî İlmeyi't-Tasrîf ve'l-İ'râb, Fadlu'n-Nahv, İ'râbu'l-Kur'ân, el-Hidâye fî'n-Nahv, el-Esfâru'l-Mulehhas min Kitâbi's-Saffâr, et-Tecrîd li Ahkâmi Sîbeveyh, et-Takrîb, el-Meyfûr fî Tahrîri Ahkâm İbn Uşfur, el-Mubdiu fî't-Tasrîf, et-Tenhîlu'l-Mulehhas min Şerhi't-Teshîl, Menhecu's-Sâlik fî'l-Kelâmi alâ Elfiye*

⁵¹es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 183; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, IV, 303; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 552.

⁵²es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 183; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 549-550.

*İbn Mâlik, Nuketu'l-Emâli, el-İlmâ' fî İfsâd-i İcâzet-i İbni't-Tibâ', Buḡyetu'z-Zem'ân min Fevâid-i Ebî Hayyân, Şerhu Sîbeveyh, en-Nudâr fî'l-Meslâti an Nudâr, Zehvu'l-Mulk fî Nahvi't-Turk, el-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, el-Ef'âl fî Lisâni't-Turk, Nûru'l-Ğabeş fî Lisâni'l-Habeş, Mantiku'l-Hurs fî Lisâni'l-Furs...*⁵³ gibi küçüklü büyüklü eserlerinin toplam sayısı 50'yi geçmektedir.⁵⁴

Bunlar arasında en meşhur olan el-Bahru'l-Muhî't'i genel hatlarıyla tanımak yerinde olacaktır.

D. EL-BAHRU'L-MUHÎT TEFSİRİ (تفسير البحر المحيط)

1. Eserin Te'lifi

Ebû Hayyân'ın eserlerinden bir kısmına kısaca değindik. Dinî ilimler alanında telif ettiği eserler arasında en kapsamlı olanı, belâgat açısından incelemiş olduğumuz bu eserdir. Çünkü bu eseri bizzat kendisi *el-Kitâbu'l-Kebîr* olarak adlandırmaktadır.

Ebû Hayyân, eserinin mukaddimesinde tefsir yazma düşüncesinin uzun zamandır zihnini meşgul ettiğini ifade eder ve şu şekilde açıklar: “Tefsir yazma arzusu çoktan beri zihnimi meşgul ediyordu. Gençliğimin yok olmaya başladığı bir dönemde Allah'ın yardımıyla Kur'ân'ı Kerim'in tefsirinde yoğunlaşmayı istedim. Mısır'da Sultan Mansûr Medresesine müderris olarak atanma isteğim de gerçekleşmişti. 710/1310 yılının sonuna doğru 57 yaşında bu eserin telifine başladım. Daha önce yazılmış tefsir eserlerini inceleyerek ortaya konulan görüşlerin uzun olanlarını kısalttım, kapalı olanlarını açığa çıkardım ve dağınık olanlarını bir araya getirdim. Sonrada bu çalışmalara beyân ve i'râb ilminin inceliklerini de ilave ettim.”⁵⁵

Müellif, bu eserini yazmaya başladığı zamanı açıkça ifade ederken, bitiş zamanı hakkında bir bilgi vermemiştir. Yalnız Cin Sûresinin tefsirini yaparken kendisi hakkında şöyle bir kayıt düşmüştür: “*Şu an yetmiş üç yaşındayım. İlim sahasında ehliyet sahibi arkadaşlarım vardır. Ben de onların yanına zaman zaman*

⁵³el-Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, IV, 78; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 184; es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-Vu'ât*, I, 282; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, IV, 304; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 552; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, II, 289.

⁵⁴el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, II, 563.

⁵⁵Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhî't*, I, 100.

uğramaktayım.”⁵⁶ Müellifin bu sözünden Cin Sûresinin tefsirine kadar bölümü on altı yılda yazdığını anlamaktayız. Geriye kalan bölümle yazılan bölüm arasında bir orantı kurulduğunda bir veya iki yılda tamamlandığı tahmin edebilir. Böylece bu eserin on yedi veya on sekiz yılda telif edildiği sonucuna varılabilir.

2. Eserin Rivayet ve Dirayet Yönünden Değerlendirilmesi

Âlimler tefsiri, rivayet ve dirayet tefsiri olmak üzere iki kısımda ele almaktadırlar. Rivayet tefsiri; Kur’ân’ın Kur’ân’la, Kur’ân’ın Hz. Peygamber (sav)’in hadisleriyle ve Sahabe sözleriyle tefsiri olarak kabul edilmektedir.⁵⁷ Tefsirler, ele aldığı konularda nakillere ağırlık veriyorsa rivayet, rey ve içtihadı ağırlık veriyorsa dirayet tefsiri demek adet olmuştur. Çünkü hiçbir rivayet tefsiri dirayetten hali olmadığı gibi dirayet tefsiri de rivayetten hali değildir.

Dirayet tefsirleri konuların ele alış şekline göre lugavî, belâğî, nahvî, fikhî, kelâmî, tasavvufî gibi kısımlara ayrılmaktadır.⁵⁸

Yukarıda yapılan kısa bir açıklamanın ışığı altında *el-Bahru’l-Muhît* değerlendirilecek olunursa dirayet tefsiri olarak adlandırılabilir.

E. BELÂGAT VE BELÂGAT İLMİNİN *EL-BAHRU’L-MUHÎT* TE YERİ VE ÖNEMİ

Müellifin tefsiri belâgat ağırlıklı olduğu için, O’nun bu yönüne ve alanla ilgili görüşlerine kısaca yer verilecektir.

1. Müellifin Belâgat Görüşü

Ebû Hayyân, belâgat ilmini bir tarafa bırakan, diğer ilimlerle yetinen kimse, Kur’an’ın ihtiva ettiği önemli nokteleri ve gizemlerini anlamaktan ve tefsir ilminin verdiği hazdan mahrum olacağını ifade etmektedir. Bu durumda olan kişi, satırların aktarılmasından ve asırlarca süregelen ezberlerin tekrarından başka bir şey yapmış olmaz. Fesahatin usullerini ve sanatlarını tanımada derinlere dalıp, edebi ilimler ve onların kanunlarını öğrenme hususunda da büyük bir gayret içine giren kimse, ruhî yönden Kur’ân’ın pek çok icaz yönüne vakıf olmuş olur. Zaten fesahat ve

belâgattan maksatta budur. Yani belâgatın en yüksek derecesi i‘caz mertebesi olup o da Kur’ân’ı Kerim’dir.⁵⁹

2. Tefsirin Belâgat Yönü

Eserde belâgat, nahiv, fikh vb. diğer pek çok ilimlerin örneklerini görmekteyiz. Bazen Kur’ân’ın anlaşılması için i‘câza değinmektedir. Sahih kıraat yollarıyla Kur’an’ın okunuşu incelemesini yapmaktadır. Kıraat, sebebi nuzûl, nasih mensuh gibi kur’ân ilimleri için sarfettiği gayretlerin yanı sıra tekil ve terkibi lafızların delalet ettiği belâğî ve nahvî manalarını ortaya koymaktadır.

Her ilim dalında olduğu gibi belâgat alanında da âlimler birbirlerinden etkilenmişlerdir. Ebû Hayyan’ın da Zemahşeri’nin *Keşşaf* tefsirinde ortaya koyduğu belâğî görüşlerinden büyük bir şekilde etkilendiği görülmektedir.⁶⁰ Abdulkâhir el-Cürçânî’nin *Delâilu’l-İ‘câz* ve *Esrâru’l-Belâga*⁶¹ adlı eserlerinde ki belâgat kavramlarını açıklamayı adeta kendisine görev addetmektedir.

Tefsir okunduğu zaman belâğî özellikler üzerinde büyük oranda durulduğu hemen göze çarpar. Konuyla ilgili olarak âlimlerin görüşlerini sunmakta bu görüşleri tartışmakta bazen bunların bir veya bir kaçını tercih etmekte daha sonra da genelde kendi görüşünü sunmaktadır.

Ebû Hayyan, ayetlerdeki belâgatın teknik terimlerini açıklamakla yetinmeyip edebî sanatlarla analizlerini de yapmıştır. Bunu yaparken varit olan sanatların bir kısmını analiz edip âyetleri bunlara göre tahlil edip açıklamıştır. Varit olan sanatların bir kısmını ise tarif ve tahlil etmeden sadece isimlerini zikredip geçtiği de olmuştur. Bu durum Kur’an’ın i‘câzının sırlarını keşfetmeye katkı sağlamada sınırlı kalmamıştır. Genelde edebi sanatların geçtiği ilk yerde onunla ilgili gerekli açıklamaları ve tarifleri yapmış bazen de ihmal etmiştir.

F. el-BAHRU’L-MUHÎT’İN ÜSLÛBU

Ebû Hayyân, tefsirinin metodunda ele alacağı konulara değinmektedir. Ayette geçen kelimelerden açıklanması gerekenleri önce kelime kelime açıkladıktan sonra dil ve gramer

⁵⁶Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, X, 307.

⁵⁷Zerkânî, Abdu’l-Azîm, *Menâhilu’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır 1943, II, 13.

⁵⁸Zehebi, *et-Tefsir ve’l-Mufessirîn*, I, 205.

⁵⁹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 17.

⁶⁰Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 19, 20, 21.

⁶¹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 3, 8.

açısından ele alacağını belirtir. Âyetin tefsirine geçmeden önce varsa nüzul sebepleri, nâsih-mensûh, önceki âyetlerle bağlantısını ve şâz olanlar da dâhil olmak üzere kıraatları zikredeceğini ifade etmektedir. Tekrardan kaçınmak için daha önce açıkladığı bir kelime ya da âyeti tekrar açıklamaktan kaçınacağını bunları daha önce açıklama yapılacak yerlere havale edileceğini tekrar edilenlerin ise bir fayda amacıyla olacağını söylemektedir. Hüküm âyetlerinin tefsirini yaparken dört mezhebin görüşünü verdikten sonra daha fazla bilgi için ilgili kaynaklara havale edeceğini ve bedî-beyân ilmine dair zikredilmesi gereken bilgileri dile getireceğini ifade etmektedir.⁶²

Metoduyla ilgili olarak bu kısa girişten sonra müellifin konuyla ilgili olarak açıklamaları şöyledir: “Bu eserde izlediğim yöntem şöyledir: Öncelikle açıklama yapacağım âyetin lügat ve nahiv yönünden ihtiyaç duyulduğu miktarda izahlar yaparak başlarım. Kelime birden fazla manaya geldiğinde ilk geçtiği yerde gerekli açıklamayı yaparım. Daha sonra tekrarlandığında uygun olanı tercih edebilirsiniz.

Sonra âyetin sebebi nüzulünü, nâsih ve mensûhunu, kendisinden önceki âyetle ilişkisini, ilgili tüm kıraatleri ve bu kıraatlerin gramer açısından izahını yaparım. Âlimlerin âyetin manası ile ilgili görüşlerini nakleder, i'râb yönünden müşkil olanlarla beyân ve bedî' gibi inceliklerini açıklarım. Daha önce açıklaması yapılmış olan kelimelerin ve cümlelerin tekrar açıklama yapılmasından kaçınır bir faydadan dolayı ilave yapılması gerekirse o zaman tekrar zikredebilirim.

Fıkıh kitaplarındaki delillere işaret ederek fakihlerin şer'î hükümler hakkındaki görüşlerini zikreder, nahiv kuralları ile alakalı tespitleri ilgili kitaplara gönderme yaparım.

Bazen hüküm meşhur görüşe aykırı olduğunda bunun delilini zikreder ve buna, lafızdan anlaşılması gereken manayı lafzın zâhirine delaletini göz önünde bulundurarak başlarım. Kur'ân'ın ruhuna aykırı olan i'râblardan sakınır ve bunlardan uzak kalınmasıyla ilgili gerekli görüşlerimi belirtirim. Sözlerin en fasihi Allah kelemi olduğundan dolayı

Kur'ân'ın en güzel i'râb vecihleriyle i'râb edilmesi gerektiğini, bundan dolayı nahivcilerin; et-Tırmîh (ö. 125/743) ve eş-Şemmâh (ö. 22/643) gibi bazı şâirlerin şiirlerinde câiz gördükleri zayıf takdirlerin ve karmaşık mecazların Kur'ân için câiz olmadığına işaret ederim.

Birkaç âyet tefsir ettikten sonra akabinde bunlarla alakalı olan beyân ve bedî' sanatlarını öz olarak ifade ederek bitiririm. Ayrıca bu âyetlerin sonuna içeriğini en güzel şekilde özetleyen bir şerh ilave ederim. İzlediğim bu metot Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen için güzel bir örnek olabilir.

Bazı yerlerde tasavvufi görüşlere biraz da olsa değindim. Çoğu zaman onların görüşlerinden ve lafızlara yükledikleri manalardan kaçındım. Allah'a, Hz. Ali ve soyuna iftira eden Bâtıniyye'nin görüşlerini terk ettim. Bunların bazı önde gelenlerinin tefsirlerini inceledim. Bu tefsirlerin selevin görüşlerini küçümseyerek zikrederler akıllı bir kimsenin aklına gelmeyecek bir şekilde tefsir ederek âyetten muradın bu olduğunu iddia ederler. Biz bunlara iltifat etmeyiz. Müslüman âlimlerin ileri gelenleri bunların görüşlerini reddetmiştir.⁶³

Müellif, tefsirde düzenli bir metot izlemektedir. Bu sistemini birkaç örnekle izah etmeye çalışalım.

1. Lügat İlmine Dair Üslûbu

Ebû Hayyân; lügat ilmini, isim, fiil ve harf olarak üçe ayırmaktadır. Harflerin sayısı az olduğundan dolayı bunların manalarına dair bilgiler öğrenilmek istendiğinde nahiv alanında yazılmış eserlere başvurulabileceğini tavsiye etmektedir. İsim ve fiillerin manaları için de lügat kitaplarına müracaat edilmesi gerektiğini ve bu eserler içerisinde İbn Sîde (ö. 458/1066)⁶⁴'nin eserinin en kapsamlı kaynak olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

Tefsirine Kur'ân metnini yazarak başlar. Âyetlerin önce kelimelerini ele alır ve gerekli izahları yapar. Eğer kelimelerin birden fazla anlamı varsa bu anlamların hepsini zikreder en uygun olanını âyetin tefsirinde kullanır. Daha önce geçmiş bir kelimenin manasını ilk geçtiği

⁶²Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 5-6.

⁶³Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 12-13.

⁶⁴Tam adı, Ebu'l-Hasen 'Ali b. İsmail b. Sîde ed-Darîr el-Mursî el-Endelusi'dir. Endülüslü dil, edebiyat ve lügat âlimidir. Eserlerinden bazıları: *el-Muhkem ve'l-Mutîtu'l-*

A'zam, el-Muhassas, el-Vâfi fi 'İlmi'l-Kavâfi'dir. Bkz. es-Suyûtî, *el-Buğye*, II, 143.

⁶⁵Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 6. Metnin orijinali şöyledir: جَلَّمَ اللُّغَةَ اسْمًا وَفِعْلًا وَحَرْفًا: الْخُرُوفُ لِقَائِهَا تَكَلَّمَ عَلَى مَعَانِيهَا... النُّحَاة...

verde verir. Aynı kelime tekrar geçtiğın de daha önce geçen yere atıfta bulunur. Bu durum da eser tekrarlarından arındırılmış olmaktadır. Okuyucu tarafından tek sıkıntı, araştırdığı bir kelimenin veya lafzın manasını öğrenmek için eserin baş tarafında aramak zorunda kalacak olmasıdır. Şu âyetleri örnek olarak verebiliriz: ﴿قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ اتَّخَذَ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ﴾ “De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah’tan başkasını mı dost edineceğim!”⁶⁶

(فَطْرَ): Örneksiz bir şeyi yaratmaktır. Diğer taraftan, (فَطْرُ نَابِ الْبَعِيرِ) “Deve dışının damağını yarması” örneğinde ise هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ “Bir çatlak görüyor musun?”⁶⁷ Âyetinde olduğu gibi “yarılma, çatlama” gibi anlamlara gelmektedir.

Harf ile ilgili konuya yaklaşımına da şu âyette geçen “len” harfi örnek verilebilir. ﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ “Bunu yapamazsanız-ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁶⁸ Sibeveyhi’nin (لَنْ) “len” edatının, tekid-i nefy-i istikbal için konulmuş bir harftir görüşünü benimseyen Ebû Hayyân, âyette geçen (وَلَنْ تَفْعَلُوا) “Ki elbette yapamayacaksınız” terkinin başında gelen (لَنْ) “len” harfi ile (لَا) “lâ” harfinin her ikisi de gelecek zamanın olumsuzluğunu yapar. Ayrıca şu örneklerde olduğu gibi (لَنْ) edatının tekid manası da bulunmaktadır. Bir arkadaşına (أَنَا مُقِيمٌ) “Ben mukimim” dediğinde, bir tereddüt içerisinde olduğunu hissedersen (إِنِّي مُقِيمٌ) “Elbette ben mukimim” diyerek ifade etmiş olduğun isim cümlesini (لَنْ) edatıyla tekid etmiş bulunmaktasın. Aynı şekilde fiil cümlesini (لَا) nefiy harfiyle (لَا أَقِيمُ غَدًا) “Yarın ikamet etmeyeceğim” dediğinde de yine bir şüphe veya inkâr durumu söz konusu olduğunda (لَنْ أَقِيمُ غَدًا) “Kesinlikle yarın ikamet etmeyeceğim” şeklinde tekid ifade eden (لَنْ) harfiyle sözün nefiy durumunu vurgulamış olursun.⁶⁹

2. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebetlere Dair Üslûbu

Ebû Hayyân, tefsirini yaptığı surenin veya âyetin, önceki sure ve âyet ya da âyetlerle ilişkisine büyük oranda değinmektedir. Bu bağlamda şu âyeti örnek verebiliriz: ﴿وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾ “Allah’ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır.”⁷⁰

Önceki âyetlerde Allah (cc), Allah yolunda yapılan cihatta canlarını vermeye teşvik ederken bu âyette ise cihatta mallarını harcamaya teşvikle, cimrilik edenlere de şiddetli bir tehditle başlamaktadır.⁷¹

3. Nâsîh-Mensûh’a Dair Üslûbu

Müellifimiz, nâsîh ve mensûhla ilgili âyetler geldikçe onları belirtmiştir. Bu konuya şu âyeti örnek olarak verebiliriz: ﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ﴾

“Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman –ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- ‘Sen ancak bir iftiracısın’ dediler.”⁷²

Âyette geçen tebdilin mana ve hükmünün kaldırılmasıdır. Manasının kaldırılıp metnin kalması da caizdir. İnkârcıların dinde kusur bulmaya çalıştıklarını, ancak bir din nasıl ki başka bir dini nesh edebiliyorsa maslahatlara göre bir âyet de diğer âyeti nesh edebilir.⁷³

4. Kıraatler Konusuna Dair Üslûbu

Ebû Hayyân, eserinde birinci derecede nahiv bilgileri üzerinde dururken muhtemelen ikinci sırada kıraatler konusu gelmektedir. O, mütevatir kıraatler hususunda Hz. Peygamber (sav)’den gelen rivayetlerin sabit ve sahih olduğundan ve her birinin Arap dilinde veçhinin bulunmasından dolayı hepsini kabul etmiş ve hiçbir ayırımı gitmemiştir. Hatta ayırımı gidenleri eleştirmiştir.⁷⁴

Örnek olması açısından ayette geçen (عَشَاوَةً) kelimesinin kıraatler göre okunuşu hakkında şöyle der: ﴿حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ عَشَاوَةً﴾

⁶⁶En’âm, 6/14.

⁶⁷Mülk, 67/3.

⁶⁸Bakara, 2/24.

⁶⁹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 174.

⁷⁰Âl-i İmrân, 3/180.

⁷¹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 451.

⁷²Nahl, 16/101.

⁷³Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 593.

⁷⁴Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 588. Metnin orijinali şöyledir: هَذِهِ الْقِرَاءَاتُ كُلُّهَا صَحِيحَةٌ وَمَرْوِيَّةٌ ثَابِتَةٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنْ مِنْهَا وَجْهَةٌ ظَاهِرَةٌ حَسَنٌ فِي الْعَرَبِيَّةِ، فَلَا يُعْكَنُ فِيهَا تَرْجِيحُ قِرَاءَةِ عَلِيٍّ قِرَاءَةً.

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde getirilmiştir.”⁷⁵

Burada zikredilen (عَشَاوَةٌ) kelimesinin (عَشَاوَةٌ) ve (عَشَاوَةٌ) şeklinde (الغين) “ğayn” harfinin zammeli ve kesralı olarak gelmesinin ayrıca (عَشَاوَةٌ) yani (التاء) “tâ” harfinin de fethalı okunuşlarının sahih ve sabit olduğunu ifade ederek aralarında bir tercih söz konusu olmadığını açıklar.⁷⁶

5. Sarf ve Nahve Dair Üslûbu

Ebû Hayyân, tefsirinin mukaddimesinde metodunu açıklarken âyetlerin önce lügat manalarını daha sonra nahiv ve sarf bakımından ele alacağını ifade etmektedir.⁷⁷

Bu ilim kelime ve cümlelerin irablarına dair hükümleri açıklamaktadır. Âyetlerin i’rabını yaparken, Kur’ân-ı Kerim’in münezzeh olduğu i’rab şekillerinden uzak durarak böyle mahzurlu i’rab şekillerini bildirip, bundan sakınılması gerektiğini, Kur’ân’ın i’rab ve terkinin en güzel i’rab ve terkiş şekline hamledilmesinin gereğini açıklamaktadır. Çünkü Kur’ân en fasih kelimadır. Onda nahiv âlimlerinin cevaz verdiği, uzak takdirler, kapalı mecazlar gibi hususların hepsini caiz kılmak, caiz değildir.⁷⁸ Nahivle ilgili görüşlerine şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

(قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ)
“De ki: Gerçekten inanıyor idiyse neden daha önce Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz.”⁷⁹

İbn Atiyye, “قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ” cümlesini “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” şart cümlesinin öne geçmiş cevabı olarak kabul etmektedir. Bu görüş, şartın cevabının öne geçebileceğini savunanların tezini güçlendirmektedir. Basralı nahiv âlimlerinden sadece Müberrid ve Ebû Zeyd el-Ensârî bu görüşü benimsemektedirler. Basralıların esas görüşü, birinin cevabı diğerinin şartı hazf olunmuştur. Hazflar yerine takdirler yapılıdır. Yani birinci cümlede “قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ” şartı olan “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” İkinci cümlede de “إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” şartın cevabı olan “قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ” cümlesi hazfedilmiştir.⁸⁰

Ebû Hayyân, âlimlerin zikrettikleri görüşlerin pek çoğuna eserinde yer vermesinin sebebinin konunun daha iyi düşünülmesi ve etüt edilen görüşlerin bir tercih imkânı sağlaması gayesiyle olduğunu ifade etmektedir.⁸¹

6. Müellifin Nakillere Dair Üslûbu

Müellif, bir konuda kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini, akabinde de kendi görüşünü zikretmektedir. (وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ) “Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir.”⁸² Ebû Hayyân, âyette geçen (الرحمة) “rahmet” kelimesi ile ilgili beş tane görüş nakletmektedir. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Birinci görüş: Rahmet kelimesi, umum manada gelmiştir ve bütün nevilerini kapsamaktadır.

İkinci görüş: Mücâhid ve ez-Zeccâc’ın görüşü olup bunların görüşüne göre burada rahmet kelimesi, “nübüvvet”, “nusret” ve “hikmet” manalarındadır ve Hz. Peygamber (sav)’e tahsis edilmiştir.

Üçüncü görüş: İbn Abbas’ın görüşü olup ona göre rahmet kelimesi, İslâm manasındadır.

Dördüncü görüş: Âyette geçen rahmetten maksat Kur’ân’dır.

Beşinci görüş: Şu âyette de geçtiği gibi burada rahmetten maksat Hz. Muhammed (sav) dir. (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ) “(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁸³

Müellif, yukarıda “rahmet”le ilgili beş görüşü naklettikten sonra bunlar arasında zâhir olanı birinci görüştür şeklinde ifade ederek kendi tercihini de belirtmiş olmaktadır.⁸⁴

7. Kelimenin Lafzına Dair Üslûbu

Müellif, lafzın zahirine hamledilmesini tercih eder. Özellikle hilafına bir delil olmadıkça bir şeyi zahirine göre ele alıp teviline gitmeye gerek yoktur.⁸⁵ (خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا) “Size verdiklerimizi kuvvetlice tutun, söylenenleri anlayın, demiştik. Onlar: İşittik ve isyan ettik, derler.”⁸⁶ Ebû Hayyân’a göre bu

⁷⁵Bakara, 2/7.

⁷⁶Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 82.

⁷⁷Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 6, 19.

⁷⁸Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 6, 19.

⁷⁹Bakara, 2/91.

⁸⁰Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 493.

⁸¹Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 62.

⁸²Bakara, 2/105.

⁸³Enbiyâ, 21/107.

⁸⁴Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 546.

⁸⁵Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 494.

⁸⁶Bakara, 2/93.

âyetin zahiri manası şöyledir: Âyette geçen (سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) “İşittik ve isyan ettik” şeklinde Yahudilerin bu iki cümleyle konuşturulmalarının sebebi, inat ve isyanlarında çok ileri gitmelerini mübalağalı bir şekilde ifade etmek içindir. Müellif bu görüşünü İbn Abbas’ın sözüyle desteklemektedir: Yahudiler dağa doğru baktıklarında (قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) “İşittik ve itaat ettik dediler.”⁸⁷ Kitâb’a doğru baktıklarında ise (سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) dediler.

Diğer bir görüş de Yahudiler konuşmadıkları halde konuşturulmaları mecazendir. Çünkü kendilerine emredilen şeyleri kabul etmediklerinde onların bu durumları kendi sözleriyle ifade edilmişti. Burada da durum aynıdır. Ebû Hayyân, birinci görüş daha güzeldir, sözüyle zahiri görüşten taraf olduğunu açıkça belirtmiş olmaktadır.⁸⁸

8. Lehçelere Dair Üslûbu

Ebû Hayyân, Arap lehçesine önem vermiş ve yakından ilgilenmiştir. Eserinde pek çok lehçeyi zikretmiş olup, bazı âyetlerin bu lehçelerde nasıl mana verildiğini açıklamıştır. Örnek: Has‘am (لُغَةُ حَنْعَمِ) lehçesi, bu lehçeye göre mana verdiği şu âyeti örnek olarak verebiliriz. (وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ) “Denizler kaynatıldığında (ateşlendiğinde)”⁸⁹ Ebû Hayyân, âyette geçen (سُجِّرَتْ) “kaynatıldı, ateşlendi” şeklinde mana verilen bu kelime, Has‘am lehçesinde (سَاجُورُ الْكَلْبِ) “köpek tasması” olarak adlandırılan bir terkipten alınmıştır.⁹⁰

Tefsirinde zikretmiş olduğu bazı lehçeler şunlardır: (لُغَةُ عُدْرَةَ) “Zebîd”,⁹¹ (لُغَةُ زَبِيدِ) “Uzra”,⁹² (لُغَةُ مَرَادِ) “Murâd”,⁹³ (لُغَةُ الْأَزْدِ الشَّرَافَةِ) “Ezdişenûe”,⁹⁴ (لُغَةُ أَرِيشُوءَةَ) “Ezdişenûe”,⁹⁵ (لُغَةُ شَامِيَّةِ) “eş-Şâm”,⁹⁶ (لُغَةُ مِصْرَ) “Mısır”,⁹⁷ v.b...

9. İsrailiyata Karşı Tutumu

Ebû Hayyân, israliyat konularına eserinde fazla yer vermemektedir. Şayet vermiş ise onların sahil ve zayıf olduklarını ifade etmektedir. Şu âyetin tefsirinde İsrailiyata yer verdiğini görmekteyiz. (وَإِذْ وَاوَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ

الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ) “Musa’ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz.”⁹⁸ Ebû Hayyân, müfessirler İbn Abbas, es-Süddî ve diğer bazı kimselerden Yahudilerin buzağıyı ilah edinmeleri ve bu edinmenin keyfiyeti hakkında pek çok kıssalar naklettiler. Bunların doğru olduğuna dair bir bilgiye kitap ve sahil hadislerde henüz rastlamadım. Âdetimiz üzerine eserimizde bunlara yer vermedik.⁹⁹

SONUÇ

Endülüs’ten ayrıлып Miladi 1274 yılında Mısır’a yerleşen Ebû Hayyân, XIII. Yüzyılın nahiv ve belâgat âlimlerinden biridir. Kendisini belâgat ilminde geliştirdiği gibi nahiv, lügat, tefsir, kıraat, hadîs ve edebiyat ilimlerinde yetiştirmiştir. Ebû Hayyân yaşadığı dönemde çeşitli âlimler tarafından Sîbeveyhi’z-Zaman, Şeyhu’n-Nuhât, Lisânu’l-‘Arab, Nahviyyu ‘Asrihî ve Luğaviyyihî ve Müfessirihî ve İmâmu’n-Nuhât gibi sıfatlarla da anılmıştır.

Müellif kendisinin ifadesiyle beş yüze yakın hocadan ders almış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Arap dilinin yanında Farsça, Türkçe ve Habeşçe diliyle 50 civarında eser telif etmiştir.

Ebû Hayyân’ın 2000 yılında Beyrut’ta on cilt halinde basılan ve her cildi altı yüz sayfadan fazla olan *el-Bahru’l-Muhît* adlı tefsir ilmine dair eserini 57 yaşında yazmaya başlamış. Eser yaklaşık 18 senede tamamlanmıştır.

Kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine yer verdiği lügat, belâgat, nahiv, sarf, âyetlerin i’râbı, kıraat ve lehçeler konusunda doyurucu bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca bizzat kendisinin *el-Kitâbu’l-Kebîr* olarak da adlandırdığı bu kitabı, dinî ilimler alanında te’lif ettiği en büyük eseridir. Ebû Hayyân *el-Bahru’l-Muhît* adlı tefsirinde, belâgî bir bakış açısıyla Kur’ân’ı daha iyi anlama ve ona hizmette kusur etmemeyi hedeflemiş ve Kur’ân’ın doğru anlaşılmasını gaye edinmiştir.

⁸⁷Nisâ, 4/46.

⁸⁸Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 494.

⁸⁹Tekvîr, 81/6.

⁹⁰Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, X, 415.

⁹¹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît* VII, 350.

⁹²Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 45; VII, 350.

⁹³Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 115, 275

⁹⁴Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît* t, VI, 535; IX, 138; X, 93.

⁹⁵Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, X, 217.

⁹⁶Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 355.

⁹⁷Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 355.

⁹⁸Bakara, 2/51.

⁹⁹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 325.

Ebû Hayyân, Arap dili ve belâgat konusunda Sîbeveyh, el-Muberrid, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, el-Hûfî, İbn 'Atiyye, ez-Zemahşerî gibi âlimlerin görüşlerinden istifade ederken, bazen de ez-Zemahşerî'yi Mûtezilî görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Ebû Hayyân'ın hiçbir Arap dil ekolüne, sıkı sıkıya bağlılığı olmamıştır. Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs ekollerinden kendince doğru olanları almıştır. Ancak Basra ekolüne mensup gibi algılanması, bu ekolün ilkeleriyle kendisinin ilkelerinin örtüşmesinden kaynaklanmıştır. Müellifin fikhî görüşlerinin oluşumunda Zâhiriye mezhebinin etkisi dolayısıyla tefsirinde lafzın manasında açık ve kolay olan yönü tercih etmiştir.

Arap dili ve belâgatına büyük önem veren Ebû Hayyân, Kur'ân tefsiri yapacak kimsenin nahiv, sarf ve belâgat konularını iyi bilmesi gerektiğini aksi takdirde müfessirin hataya düşebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ı fesâhat ve belâgati iyi bilen kimselerin daha doğru anlayabileceğini vurgulamıştır.

Ebû Hayyân, Nisâ Sûresi'nin sonuna kadar tefsirini yaptığı âyetlerden sonra âyetlerde geçen edebî üslûpların terim anlamlarını verir ve izahını yapar. Bu sûreden sonraki âyetleri tefsir ettiği sırada sadece edebî üslupları ele alır. Yani sadece üslûbun ismini vermekle yetinir, açıklama gereği duymaz.

el-Bahrü'l-Muhît, kaynakları açısından da zengin bir kitaptır. Eserde tespit edebildiğimiz kadarıyla yüz kırktan fazla kaynağa atıfta bulunulmuştur. Atıfta bulunduğu kaynaklardan ezberlediği İmruu'l-Kays, Tarafe, Züheyr, 'Antere, 'Alkame'nin divanları başta olmak üzere diğer eserlerden ve büyük bir kısmını hocalarıyla birlikte okuduğu veya okuduğu eserlerden nakilde bulunmuştur.

Dil ve edebiyat âlimi hocası olan Ebu'l-Hasen el-Endelusî'nin *Menhâcu'l-Bulgâ ve Sirâcu'l-Udebâ* adlı eseri ile Ebû Bekr el-Curcânî'nin *Delâilu'l-İ'câz* eseri belâgata dair müellifin en çok yararlandığı kaynaklardandır.

Belâgat hususunda kendisinden önceki âlimlerden özellikle de ez-Zemahşerî ve İbn 'Atiyye'den nakiller yapmıştır. Belâgat konularını açıklarken bu iki âlimin adını zikretmediği yerler yok denecek kadar azdır, denilebilir.

Ebû Hayyân, semâ'a önem vermektedir. Semâ', fesahatine güvenilen kişi ve kaynaklardan nakledilmiş sözlerdir. Belâgatla ilgili konuları açıklarken veya tartışmalı bir mevzuda tercihini belirtirken genelde semâ'a dayanmaktadır.

Müellif, eserinin mukaddimesinde uyguladığı metodunu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bu metoda göre, önce âyetlerde geçen kelimelerin lügat anlamlarını izah eder. Şayet birkaç manaya gelen kelimeler tekrar geçecek olursa durumuna ve yerine göre uygun manayı verir. Bu kelimelerin dil, gramer ve belâgat açısından durumlarını açıklığa kavuşturur. Âyetin tefsirine geçtiğinde varsa nüzul sebebini, nâsîh veya mensuh olup olmadığını açıklar. Âyetin önceki âyetlerle münasebetine değinir. Daha önce tefsirini yaptığı âyeti tekrar endişesiyle tefsirini yapmaktan kaçınır ve daha önceki yerlere göndermede bulunur. Âyetlerin irabını yapar ve nahiv âlimlerinin konuyla ilgili görüşlerini nakleder.

Ebû Hayyân, kırâatler belâgi anlam zenginliği sağladığından dolayı büyük bir önem arz ederek onları etkin bir şekilde kullanır.

Fikhî konularda dört mezhebin fıkıhçılarının görüşlerine yer vermiş, kalamî konulara girmeyi istememiştir. Kalamî meseleleri öğrenmek isteyenlerin kalam kitaplarına müracaat etmelerini uygun görmüştür.

Ebû Hayyân, isrâiliyât hususunda çok titiz davranmaktadır. İsrâiliyatın, tefsirin sadeliğini bozduğunu, tefsiri berraklığından uzaklaştırdığını, bu sebeple isrâiliyatın gereksiz olduğunu düşünmektedir, müfessirlerin tefsirlerinde isrâiliyât'tan nakiller yapmalarını eleştirmektedir.

Müellif, İbnu'l-'Arabî gibi bazı mutasavvıfların veliyi nebiden üstün görmeleri sebebiyle tasavvuf ehline karşı mesafeli durmaktadır. Onların bu gibi tutumlarını daima eleştirmektedir.

Te'vil adı altında lafızları lügavî ve yakın manalarından uzaklaştırarak Allah (cc), Hz. Peygamber (S.A.V.) ve Hz. Ali hakkında Bâtînî inkârcıların servis ettikleri iftira ve hezeyanlara yer veren dinî fırkalara ve felsefecilere karşı sert bir şekilde tavır almıştır. Ebû Hayyân'ın tefsirinde kaideleri izah ederken şahidler getirmesi onun bariz vasıflarındandır ve bu çalışmasıyla yaptığı belâgat uygulamalarında kendisinden sonraki belâgata dair eserlerde, tez ve makalelerde

kendisine müracaat edilen önemli kaynaklardan biri olmuştur, denilebilir.

Başta Ebû Hayyân'ın öğrencileri olmak üzere, kendisinden sonra gelen âlimlerin çoğu *el-Bahru'l-Muhî'ten* etkilenmiş ve kendi eserlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Bazıları nakillerde bulunmuş bazıları da ihtisâr etmiştir.

Günümüzde de Ebû Hayyân ve eserleri üzerinde pek çok akademik çalışmanın yapılması onun ve eserlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızın belâgat, tefsir ve eser tanıtımı alanlarındaki araştırmacılara faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- [1] Abdüh, İbrâhim, *Tatavvuru's-Sahâfeti'l-Mısriyye*, (Nşr. Müessesetü Sicli'l-'Arab), y.y., t.y.
- [2] el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mi'eti's-Sâmine*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.
- [3] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn Esmâ'ul-Mu'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1955.
- [4] Ebû Bekr, *Dâiratu'l-Maârifî'l-İslâmiyye*, Merkezü's-Şârikati li'l-İbdâ'ı'l-Fikrî, y.y. 1998.
- [5] el-Hadîsî, Hadîce, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Mektebetü'n-Nahda, Bağdat 1966.
- [6] İbn Cezerî, Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, (Nşr. Mektebetü İbn Teymiye), y.y., 1933.
- [7] İbn Kâdî, Şühbe Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. Muhsin Ğâd, Matbaatu'n-Nu'man), Bağdat 1984.
- [8] İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- [9] İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfâ be'de'l-Vâfi*, (Thk. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 2005.
- [10] İbnu'l-'Imâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut t.y.
- [11] İbnu'l-Hatîb, Lisânüddin Ebû Abdillâh Saîd es-Selmânî, *el-İhâta fi Ahbâri Ğirnâta*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- [12] el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfi'yye*, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, y.y.
- [13] Kafes Mahmut, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhî't İsimli Tefsirindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994, s. 82.
- [14] Kazan, Ramazan, *Edebî Uslûp Açısından Hadis Metinleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2013.
- [15] Kocabıyık, Halilibrahim, "İstifhâm Edatları", *Bilecik Şeyh Edibali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. II, sy. II.
- [16] el-Kutubî, Salâhüddîn Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1973.
- [17] el-Makkari, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1968.
- [18] es-Safedî, Salâhüddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Thk. Muhammed b. Mahmûd-İbrâhîm b. Süleymân, Franz Steiner Verlag), Wiesbaden 1970.
- [19] es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî – Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, İsâ el-Bâbî el-Halebî), Kahire 1964.
- [20] es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Mısır 1974.
- [21], *Bugyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1964.
- [22] eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1994.
- [23] Takıyyüddîn, Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir Ebu'l-'Abbâs el-Huseynî, *el-Mevâiz ve'l-'I'tibâr bi'z-Zikri'l-Huffâz*

- ve'l-Âsâr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1972.
- [24] el-Yemânî, 'Abdulbâkî b. 'Abdilmecîd, *İşâratu't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, (Thk. 'Abdilmecîd Diyâb), Riyad 1986.
- [25] Yiğit, İsmail, "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11-12, 1993-1994, İstanbul 1997.
- [26] ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebî 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *el-İ'lâm bi Vefayâti'l-E'lâm*, (Thk. Mustafa b. Ali Avaz-Ebû Bekr Abdulbâkî), Müessesetü Kutubu's-Sekâfiye, Beyrut 1993.
- [27], *Zuyûlu'l-'Iber fi Haberi men Gaber*, (Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- [28] ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, nşr. Vehbe Mektebi, Kahire t.y.,
- [29] Zerkânî, Abdu'l-Azîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1943.
- [30] Zeydân Corcî, *Târîhu âdâbi'l-Lugati'l-'Arabîyye*, Dâru's-Salâl, Kahire t.y.